

ТИПОЛОГИЯ НА АКВАТИЧНИТЕ ЖЕНСКИ ОБРАЗИ И ТЯХНАТА ПРОЕКЦИЯ В ЧЕШКАТА ФОЛКЛОРНА ПРИКАЗКА

Елка Петрова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Елка Петрова. Типология изобразений водной женщины и их проекция в чешской фольклорной сказке

В статье рассматривается вопрос о типологии изображений водной женщины и об ее месте в системе верований чешских земель. Анализ основан на представительных фольклорных сказках чешского национального возрождения, потому что, помимо кажущейся простоты народных сказок, мы можем рассматривать их, как закодированный источник информации о культурном, мифологическом фоне определенной нации. Уделяется внимание таким признакам, составляющим сущность этих женских образов, как локативная, экзистенциальная и функциональная характеристика.

Ключевые слова: водные женские образы, чешское национальное возрождение, фольклорные сказки, мифология, типология

Elka Petrova. The Typology of Aquatic Female Images and its Projection in the Czech Folk Tale

The article discusses the problem of the typology of aquatic female images and its place in the system of beliefs in the Czech lands. The analysis is based on the representative folklore fairy tales from the period of the Czech National Revival, because, apart from the seeming simplicity of folktales, we can examine them as an encoded source of information about the cultural, and the mythological background of a particular nation. Attention is paid to the features that constitute the nature of those female creatures such as locative, existential and functional characteristics.

Key words: aquatic female images, Czech National Revival, folklore fairy tales, mythology, typology

Акватичните женски образи са част от онова митологично минало, в което човекът е търсел обяснение на чудатите явления от заобикалящата го вселена. Заемайки своето отличително място в необозримия приказен свят, те се превръщат в осезаемо отражение на вярванията, надеждите и страховете на хората. Тези загадъчни създания, които симболизират двойствената природа на водата като животворна, но и като

смъртоносна сила, отразяват митологичното мирозрение на различни народи, като във всеки културен контекст те имат отличителни черти и по специфичен начин се проектират и във фолклорната традиция, и в художествената литература. Актуалността на подобно изследване се обуславя от засиления интерес към женските акватични образи в съвременната култура и субкултура и от техните модерни вариации в тематично-жанровия комплекс на фентъзи сюжетите. Нашето внимание ще бъде съсредоточено обаче основно върху типологията на този персонаж в чешката фолклорна приказка, при това темпорално ограничена от културно-историческите граници на Възраждането¹.

Женските акватични образи възплащават на първо място амбивалентната същност на водата. От една страна, водата е възприемана като изконен източник на живота и неслучайно тя присъства в митовите за сътворението на света, за телесното и духовното възраждане. Според исляма например човекът е създаден от течаща вода, за евреите водата символизира Сътворението, а в християнството – духовния живот и Божията благодат². От друга страна, водата се свързва с гибелта, смъртта и отвъдното царство – според древна легенда след определения час слънцето всяка вечер „потъва“ във водите на Западното море, за да „сгрее“ царството на мъртвите (срв. Бидерман 2003: 59). Достатъчно е да припомним библейската притча за потопа, за да се убедим в активния символен план на водата не само като благодат, но и като деструктивна сила. Сакралната символика на водата обуславя и нейното централно място в ритуалите, обредите и култовете на различните народи по света още от дохристиянската епоха.

Водата в природата – океани, морета, реки, езера и кладенци, в повечето древни култури се асоциира с „женската половина“ на вселената, което от своя страна предопределя колосалния брой женски персонажи, свързани с водните пространства³: апсари, русалки, нимфи, сире-

¹ Поставеното ограничение според нас е необходимо, защото народното творчество е изключително богато и обемно, а жанрът на научната статия не позволява детайлното разглеждане на голям брой произведения. Допълнителен аргумент е фактът, че текстовете от периода на Чешкото възраждане са изключително показателни и важни за развоя на културата, тъй като съхраняват и отразяват естетическите и нравствените специфики на светуосещането на народа.

² Срв.: във властта на Исус е живата вода (Йоан 4: 10); той е този, който призовава: „който е жаден, да дойде при Мене и да пие. Който ярва в Мене, из неговата утроба, както е речено в Писанието, ще потекат реки от жива вода“ (Йоан 7: 37 – 38).

³ Като допълнителен аргумент смятаме, че може да бъде приведена ивритската дума *мен* (буквата М), която символизира чувствителната вода – тя е майка и утроба. Примерите от келтската митология свидетелстват за връзката на водата с богините – в келтските области имената на реките водят произхода си от гал. „dewi“, *, „devona“ – „боги-

ни, водни жени. В настоящото изследване ще съсредоточим вниманието си върху онези от тях, които са свързани със славянската митология и вярвания, но без да се лишаваме от възможността за съпоставка с неславянските водни създания, защото подобен подход би ни позволил не само да открием специфичното, но и да излезем от границите на конкретното явление и да направим определени изводи⁴.

Трудно бихме могли да определим кога се заражда акватичният персонаж, коя е неговата родина и в кой момент превръща в свой дом моретата, реките, езерата и заедно с това става част от света на хората. *Русалката* е един от тези чудновати образи, които срещаме в митологията и фолклора на различни славянски народи и на които са посветени редица изследователски трудове⁵. Руският митолог Елена Е. Левкиевская изтъква, че митологичният образ на *русалките* е възникнал в дълбока древност и е изконно славянски (Левкиевская 2000: 394), а учени като Франц Миклошич, Александър Н. Веселовски, Иржи Рейзек и Татяна Д. Златковская търсят генезиса на думата в названието на древноримския празник, посветен на мъртвите (лат. *rosalia*), и съответно приемат образа на *русалките* за привнесен от римската митология (срв. Златковская 1978: 48). Връзка с празниците „*русалии*“ и времето на тяхното честване вижда и руският фолклорист Людмила Н. Виноградова, която дефинира русалката като „вредоносен дух, който се появява през лятото в житните полета, в горите и във водите във вид на дългокоса жена, която е способна да защити човека от смърт или да го удави във водата“⁶ (Виноградова 2009: 495). Интересен детайл в даденото от нея определение е, че тези създания се появяват не само във водни ареали, но също в гори и поляни, а този факт кореспондира с класификацията на руския етнограф Дмитрий Зеленин, който казва, че „русалките не могат да бъдат характеризирани единствено като водни, горски или полски духове, защото се срещат навсякъде“ (Зеленин 1916: 208), и ги разделя на три основни групи – *русалки* „*поледници*“ (срещащи се в полята), *русалки* „*фараонки*“ (обита-

---

ня“, като започнем от *Dee* в Англия, Шотландия и Ирландия, до *Divonne* във Франция и *Deba* в Испания, срещат се и случаи, при които богините са давали на реките собствените си имена – Ригусия (Rigusia), Сукона (Souconna), Уорф (Wharfe) и др. (по въпроса вж. Ботеройд 2010). Биха могли да се посочат и доводи от областта на дълбинната психология, според която подобен тип персонажи се явяват възплъщение на неосъзнатите пластове на човешката психика.

⁴ Този наш избор е продиктуван от иновативната за своето време методология, представена от руския учен Владимир Я. Проп, според която проследяването и анализът на отделно явление чрез широка база за сравнение е единственият начин за разглеждането му в диахронен план и за извеждането на коректни обобщения.

⁵ В тази насока работят учени като В. Ягич, П. Й. Шафарик, Т. Д. Златковская, Е. Е. Левкиевская, Л. Н. Виноградова и др.

⁶ Навсякъде, където не е отбелязано друго, преводът е мой – Е. П.

ващи горите) и *водни русалки* (населяващи езера, вирове и потоци). В своите етнографски проучвания върху славянската митология чешкият изследовател Зденек Ваня също свързва етимологията на думата с разпространените по славянските земи летни празници – „*русалии*“⁷, а връзката им с празника на мъртвите обяснява представата за русалките като души на девойки, загинали преждевременно, удавени или отклонили се от нравствените ценности. Някои изследователи, като Ян Махал, идентифицират русалките с навките, чието название в праславянски (*navъ) означава „мъртъв“⁸. От една страна, Махал описва навките по начин, сходен с този, по който са представяни русалките: „прекрасни девойки със закръглени лица, дълги коси, които вият венци от пролетни цветя, облечени са във феерични дрехи. Грижат се за реколтите, лековитите билки и стадата. Срещат се в горите, планините и долините. Пеят чудни песни и танцуват“ (Махал 1907: 72). Така представени, навките се явяват по-скоро горски вили, което игнорира връзката им с водата. От друга страна, Махал директно заявява, че русалката не се отличава от навката, а е само нейно название, битуващо в Русия, Украйна и Беларус (пак там: 73). Ето защо чешкият фолклорист акцентира върху трансцендентния аспект на техния образ, изтъквайки, че русалките са души на мъртви девойки или момиченца, като по тази логика връзката им с водата се оказва възможна (в случай на удавяне), но не и задължителна.

Ритуалните практики по време на древните празници за почитане на мъртвите са имали за цел да осигурят плодородие, като понякога дори се е стигало до призоваване на дявола (Ваня 1990: 111). В този смисъл и руският фолклорист Владимир Пропп приема русалката за персонификация на природната стихия на водата и за персонаж, свързан с култа на хората към живата природа⁹ (Пропп 1995б: 90). Според народните вярва-

⁷ Тук е важно да уточним, че при отделните славянски народи има различни тълкувания на тези празници – от дни за събиране на лековити билки до период, в който организирани групи от младежи „коледари“ обикалят домовете и селата с песни и танци, за да събират средства за новопостроен храм.

⁸ Вл. Пропп дава примери с различни славянски езици от по-ранния им период, доказващи това значение на думата (Пропп 2000: 25). Същата теза застъпва и Ян Махал, когато в раздела *Навки и русалки* на своята монография *Славянска митология* изтъква, че по чешките земи „navku“ са били наричани девойки, които са нарушили обета си за вярност към своите възлюбени, загинали са преди сватбата си или са станали жертва на проклетие. Интерес представлява и фактът, че според чешкия фолклорист съществува българско поверие в Македония за навите или навяците като невидими духове, които летят в небето – те са души на мъртви деца, които нападат своите родители за това, че не са ги кръстили (Махал 1907: 72).

⁹ Определението на Пропп може да бъде свързано със сведенията, дадени от С. В. Максимов за вярванията на хората, че там, където бягат русалките и разплитат косите си, тревата расте буйна и зелена и житната реколта е богата (Максимов 1903: 102).

ния тя живее във водата, но по време на русалските празници излиза на сушата и може да остане там дори чак до есента. В този смисъл, както отбелязва Проп, позовавайки се и на други изследователи, русалката въплъщава двуединството от вода и земя, което осигурява плодородие. Ритуалите, предназначени за нея, имат за цел да гарантират нейната благоразположеност към хората и техния земеделски труд, тъй като, когато са разгневени, те могат да предизвикват наводнения и градушки. Връзката земя – вода в структурата на женски персонаж е присъща и на други аналогични митологични образи – например нимфите, но те не са конотативно свързани с душите на мъртвите, тъй като според античния светоглед границата между реалния и отвъдния свят може да бъде нарушена, но само в посока от живота към смъртта (с изключение на неколцина културни герои като Херкулес, Еней или Орфей, които са покровителствани от боговете и приживе преминават тази граница в двете посоки). На тази основа бихме могли да стигнем до логичния извод, че връзката на русалките едновременно с аграрния цикъл и с душите на мъртвите (девойки или деца) се явява тяхна специфична характеристика. Тази специфика би могла да бъде както изконно присъща на езическите представи на древните славяни, така и резултат от културноисторическото развитие на този образ особено след процеса на християнизация.

Еволюцията на понятието в различна езикова среда¹⁰ може да бъде проследена въз основа на исторически източници и лексикографски материали. В специализираната литература е установено, че първите сведения за русалките се появяват още през единадесети век, но предимно в земите, населявани от източните славяни. Фокусът на настоящото изследване предполага да обърнем внимание на битуването на този образ в чешките земи, където за първи път се среща в текстове едва през шестнадесети век. Понятието *русалка* като лексикографска единица откриваме в чешко-немските речници (които са същевременно и тълковни) на Йозеф Юнгман и на Франтишек Кот: първият е издаван в периода от 1834 до 1839 г., а вторият – от 1878 до 1893 г. Обединяваща и за двата лексикографски източника, от една страна, е дефиницията „*богиня на водите, на реките и на потоците*“, а от друга – етимологичната връзка с руската дума „река“ поради изконната връзка на ру-

¹⁰ Поради естеството на фолклора като устно предавана през вековете традиционна култура е логично да се има предвид отражението на изразения в него светоглед на отделните равнища на езика и на тази основа да се проследяват и историческите промени. Както отбелязва Е. М. Мелетински в своите коментари към монографията на Проп *Исторически корени на вълшебната приказка*, този подход е характерен за структурно-типологическия тип изследвания (Проп 1995а).

салката с водата, в частност с реките и езерата (Юнгман 1990 III: 959, Кот 1882 III: 218). Ако се доверим на двамата учени, би трябвало да приемем тезата, че русалките са привнесен в чешкия контекст персонаж. По-вероятно е обаче те да са били присъщи на най-древните вярвания на славяните, но за първи път да са споменати в руски текстове.

Началото на научното проучване на русалките в чешки контекст поставя Павел Йозеф Шафарик със своята студия *За русалките* (*O Rusalkách*, 1833), който определя тези създания като „богини на водата, по-конкретно на реките и на потоците“¹¹, а позовавайки се на Прокопий и на сведенията, които античният историк дава за езическите вярвания на славяните, Шафарик без възражения приема предложената аналогия с нимфите. Асоциацията с гръцката митология и мнението, че най-близки до славянските русалки са именно гръцките нимфи¹², са често срещани в специализираната литература, но от своя страна това е важно, защото показва, че за славянските русалки не е типична зооморфната характеристика (получовек, полуриба). Твърдението, че *русалките* имат човешки облик, подкрепя и Людмила Н. Виноградова, според която споменаването на русалки с рибена опашка в популярните вярвания е доста рядко и очевидно се е появило под въздействието на книгите (например на западноевропейските русалки, наследени от художествените образи на Омировите сирени) (Виноградова 2009: 496).

Налага се изводът, че славянските *русалки* не са свързани единствено с водните пространства; те са млади и красиви девойки с дълги коси, а зооморфният белег не е тяхна идентификационна характеристика. За по-ранен техен „предшественик“ се приема *вилата*¹³ – основание за това откриваме в дефинициите, включени в някои лексикографски източници, където *русалката* се определя като *водна вила* (вж. РЧЕ 1989, РЧЕ 2003). Преданията разказват, че вилата се ражда от дъжда, който е осветен от слънцето, или от капка роса, паднала върху есенно цвете. Тя има дарбата да се превъплъщава в животни като кукувица, сокол или бял лебед и тази нейна метаморфозна способност е причината често да

¹¹ Българският превод на статията на Шафарик е публикуван в настоящия брой на сп. „Славянски диалози“. – Б. ред.

¹² Нимфите в античната митология олицетворяват плодородието и живота. Основно се разделят на няколко групи – морски нимфи (нереиди, океаниди), ореади (нимфи на планините), дриади (живеещи в пещери и гори) и др. Хората са им отдавали почит като на богове, но не всяка от тях е била надарена с безсмъртие. Според преданията те са танкували и пеели великолепно, но са носели освен благодат и гибел.

¹³ За различните видове славянски вили вж. раздела *Вили* в цитираната монография на Ян Махал (Махал 1907: 79 – 87). Тук той отбелязва честата употреба сред българите на думите „самодива“ (предимно в тракийската област) и „самовила“.

бъде изобразявана с крила. Подобно на русалката тя има дълги коси¹⁴, които разресва с гребен от рибена кост, а нейната красота, омайната ѝ песен и танц имат пленителна сила.

Аргумент за по-ранната поява на *вилите* в чешката писмена култура предлагат и някои средновековни текстове, като например рицарският епос *Йетриших Берунски* (*Jetřich Berúnský*) от XV век¹⁵, а както вече беше споменато, първите сведения за русалките по чешките земи датират от XVI век. Но едва през XIX век Йозеф Юнгман определя вилата за дух от женски пол, като уточнява, че *вилите* са същества, които не се движат единствено във водата, а също по скалите, хълмовете, склоновете и в гъстите гори (Юнгман 1990 V: 101). Според Франтишек Кот наименованието „вила“ се среща най-често сред словаците и южните славяни. В тези култури, както и в чешката, *вилите* са възприемани за „грациозни девизи, облечени във великолепни фини бели одежди“. Кот предлага подялба, според която вилите се делят на земни, вятърни, водни, планински, цветни (*Blumenfee*) – по-конкретно свързани с розите (*Rosenfee*) (Кот 1882 III: 685). Въз основа на тази подялба е изведена следната класификация на вилите в славянската митология: *въздушни* (подчиняващи бурите и ветровете), *планински* (способни да приемат облика на змии¹⁶), *горски* (господарки на птиците) и *водни*. Връзката с природния свят често пъти се проявява посредством участието на зооморфен елемент в тяхната външност (криле или замяна на човешките

¹⁴ В косите на вилите, а често и на русалките е била „заклучена“ силата им и дори животът им. Ако косите им бъдат отрязани, те могат да загинат или да бъдат обречени на безкрайно скиталчество. Това от своя страна кореспондира със значението, което хората от дълбока древност придават на косата. Неслучайно библейската легенда разказва, че необикновената сила на Самсон се криела именно в косата му. За отношението на древните египтяни към косата можем да съдим от това, че те слагали в гробниците не само ножици и гребени, но дори и ролки за коса. А за индианците и азиатските култури, освен че е символ на пол, възраст и социален статус, косата символизира честта и силата и нейното отрязване се равнява на смърт. В източните религии съществува вярване, че чрез косата човек се свързва с висшите сили и с космическата енергия.

¹⁵ Епоса *Йетриших Берунски* споменава Ян Махал, когато представя най-ранните писмени следи за вилите сред славяните – като писмено свидетелство отбелязва и български текст от XIII век (Махал 1907: 79).

¹⁶ Змията за славяните е закрилник на дома, превъплъщение на починал роднина, следователно е обяснимо защо вилите се явяват понякога помощници и закрилници на хората. Християнската религия превръща змията в инкарнация на дявола, в опасна изкушителка, което разпознаваме и в образа на самодивите – те изкушават с красотата си, с прелестните си песни и танци и стъпилите на техните дивни поляни рискуват да бъдат застигнати от гибел или тежка болест.

крайници с кози копита¹⁷), посредством наративната ѝ връзка най-често с елен, както и посредством акта на метаморфозата в животно.

Литературната интерпретация на фолклорно-митологичния персонажен модел на русалката внася допълнителни елементи в нейното изображение. Така например известната приказка на датския писател Ханс Кристиан Андерсен *Малката русалка* включва зооморфна характеристика (рибешка долница), която обаче възпрепятства нейното участие в света на хората – за да бъде по-близо до своя любим с надеждата да спечели любовта му, русалката се отказва от рибешката си опашка и приема болката на разранените си крака. Разбира се, включването на този елемент не е само плод на авторско въображение, а по-скоро на контаминация с други митологични създания – например с античната сирена или с асирийската богиня Атаргатис¹⁸, но очевидно Андерсеновият персонаж е пълно отрицание на любовната агресивност и на произтичащата от това смъртна опасност за човека, която тези митологични образи излъчват. Но както вече стана ясно, славянската русалка е изцяло антропоморфна. Все пак не е изключено в нея да намират отражение и някои външни влияния.

Друг неславянски персонажен модел прониква в чешки контекст особено след като Фр. Л. Челаковски превежда през 1828 г. *Езерната дама* на Уолтър Скот. Езерната дама е ефирна, дори призрачна, няма зооморфни характеристики и в търсенето на неин славянски аналог може да бъде сравнявана, от една страна, с вилите, а от друга – с русалките.

Въз основа на посочените специфики на външността и на характера на женските акватични създания предстои да изясним проекцията им в чешката народна приказка. През периода на Чешкото възраждане са събирани, записвани, публикувани и интерпретирани многообразни в жанрово отношение фолклорни текстове. Сред най-представителните издания на чешки приказки са тритомникът *Старочешки предания, песни, игри, обичаи, празници и напеви с оглед на чешко-славянската митология (Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy ohledem na bájesloví Česko-slovanské, 1845, 1847, 1851)* от Вацлав Кролмус, *Чешки приказки (České pohádky)*¹⁹ от Карел Яромир Ербен и *Народни приказки и*

¹⁷ Християнската религия придава на козела негативна символика за разлика от предхристиянските култури, където се изтъква неговата мъжка сила (козли теглят колесницата на германския бог на гръмотевиците Тор). В християнството козелът се превръща в символ на поқварата, на дявола, той е атрибут на злата магия и се приема за нечисто създание.

¹⁸ Легенда разказва, че асирийската богиня Атаргатис (Деркет) от срам, че е обикнала смъртен и е причинила смъртта му, се хвърля в езерото и се превръща в риба.

¹⁹ Този сборник с приказки излиза едва през 1905 г., т.е. цели 35 години след смъртта на Ербен, но е плод на неговата дългогодишна фолклористична дейност. Приживе събра-

предания (*Národní báchorky a pověsti*, 1845 – 1848) от Божена Немцова. Нашите наблюдения се базират върху обнародвани в тях текстове, които са тематично свързани с акватичния женски образ: *Водната дева* (*Vodní paní*), *Принцеса Марушка* (*Princezna Maruška*), *Вилите от Щръбске плесо*²⁰ (*Vily ze Štrbského plesa*), *За русалката* (*O rusalce*), *Откъде идват вилите* (*Odkud se berou vily*), *Русалка* (*Rusalka*), *Морските деви* (*Mořské pannu*), *Браконьерът* (*Pytlák*). Въз основа на този ексцерпиран материал предлагаме система от основни идентификационни принципи (Таблица 1), посредством които биха могли да се очертаят както сходствата, така и вариативните проекции на разглеждания персонажен модел. Критериите, приложени при нашия опит за систематизация на акватичните женски образи в чешката фолклорна приказка, са следните: *местообитание* (А), *външен вид* (Б), *атрибути* (В), *роля и функции в приказния свят* (Г).

Таблица 1. Проекция на акватичните женски образи в чешката фолклорна приказка

Заглавие на приказката	Характеристики на акватичните женски образи
<i>Водната дева</i>	(А) В кристален дворец наред водата, целия в сребро и злато, но главната акватична героиня в развоя на сюжета приема за свой дом всеки воден басейн – появява се в река, море, езеро. (Б) С антропоморфни черти, млада, висока на ръст, красива, с бледа кожа – дори прозрачна, но с приветливо лице, с мек глас, с бял воал, обсипан с перли, със зелени дрехи и с дълги коси. (В) Перли и пръстен с рубин. (Г) Изпълнява положителна роля, помага на героите, закриля ги и макар да е загубила любимия си (който е човек), тя е щастлива заради благополучието на неговия род.
<i>Принцеса Марушка</i>	(А) В кристална къща на дъното на езеротото. (Б) Има златни коси и перлени сълзи. (В) Няма описани допълващи образа атрибути. (Г) Положителна героиня; несправедливо е обвинена от хората в измама, но с присъщата си добрина изважда истината наяве и си печели тяхното уважение.
<i>Вилите от Щръбске плесо</i>	(А) В кристални дворци във вълшебни бистри и чисти езера наред планините. (Б) Прелестна, млада, умее да прави вълшебства. (В) Няма описани допълващи образа атрибути. (Г) Положителна героиня, която се влюбва и остава до любимия си.

ните от него народни приказки излизат в отделен том, озаглавен *Сто простонародни славянски приказки и легенди на оригинален език (Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních*, 1864), известен още като *Славянска читанка*.

²⁰ Щръбске плесо е планинско езеро в Татрите.

<i>За русалката</i>	(А) В замък край река. (Б) Млади, прелестни, със зелени къдрави коси. (В) Бял воал, обсипан с перли. (Г) Амбивалентен образ, защото дружките на една от русалките пакостят на хората, но главната героиня закриля хората и им помага, понеже се влюбва в човек и копнее да му стане съпруга.
<i>Откъде идват вилите</i>	(А) Споменати са всички видове женски акватични образи, които понякога са самотни и тъжни; живеят в езерата, моретата, реките. (Б) Имат дълги коси, воали, обсипани с перли, и великолепни одежди. Фокусът пада върху една от тях и нейната нещастна съдба – участ, която споделят и посестримите ѝ. (В) Няма описани допълващи образа атрибути, но сълзите на водните вили са лековити. (Г) Амбивалентен образ: понякога водните вили могат да бъдат зли и отмъстителни, а друг път – да помагат на хората и да ги закрилят.
<i>Русалка</i>	(А) Край горски вир. (Б) Носи зелени дрехи и бял воал. (В) Венец от пролетни цветя. (Г) Амбивалентен образ: омъжва се щастливо за млад момък и създава семейство, но той нарушава обета си за върност и бива погубен от яростта ѝ.
<i>Морските деви</i>	(А) В малко езеро. (Б) Млади, смеещи се, танцуващи, великолепни на вид – сравнени с перли, облечени в полупрозрачни воали, със звънък глас, с дълги коси и очи със зеленикав отблясък. (В) Няма описани допълващи образа атрибути. (Г) Имат двойствена природа, защото даряват един мъж с богатство и благоденствие, но така го омайват с песните и танците си, че той се поболява. Съпругата му го спасява, но сред хората остава страхът от водните прелестни създания.
<i>Бракониерът</i>	(А) Вилите живеят край чист горски вир. (Б) Красиви девойки, които обичат да пеят, да се смеят и да танцуват. (В) Липсват допълнителни атрибути. (Г) Носят гибел: те омайват с песните и танците си момъка и той пада от скалите.

Анализът показва, че акватичните женски образи в разгледаните приказки притежават присъщата на фолклора вариативност, но същевременно се открояват и техните типологически характеристики. Прави впечатление фактът, че доминиращият женски акватичен образ е този на русалката или на речната/морската вила, но независимо от своята номинативна идентификация те принадлежат към общ персонажен модел, който притежава едни и същи портретни характеристики и поведенчески роли. Важно е да се подчертае липсата на зооморфен елемент, който например в Андерсеновата приказка *Малката русалка* има дори важна наративна роля (в името на любовта едноименната героиня заменя своята рибешка опашка за човешки крака, което ѝ причинява силна физическа болка). Устойчивият елемент при описанието на тяхната

външност е красивата млада фигура и дългите коси. Физическото им съвършенство възплава не само идеала за женска красота, но и обуславя тяхното участие най-вече в разкази, изградени върху мотива за силата на любовта или за неустойчивото, но пагубно еротично привличане. Те омайват не само с прелестната си външност, но и със своята деликатност и грациозност, които се проявяват както в тяхното поведение, така и в артистичните им музикални умения. В по-голямата част от разгледаните приказки (по-конкретно в първите пет) позитивният характер на образа се запазва до края, което внушава възможността за хармонично съжителстване на двата свята. От друга страна обаче, както се случва в *Русалка*, *Морските деви* и *Бракониерът*, това първоначално впечатление е нарушено и водната жена се оказва заплаха за света на хората. Следователно за фолклорния човек акватичният женски персонаж не е еднозначен – водните вили/русалките могат да помагат на хората и да ги закрилят, но също да им пакостят и да ги погубват. Тази двойственост отразява амбивалентната символика на водата, чиято благотворна сила осигурява плодородие и благополучие, но която е в състояние да се превърне в опустошителна стихия. Разграничаването им по отношение на опозицията благотворност – зловредност не е свързано с обособяването на отделни персонажни названия, т.е. структурата на образа не зависи от това дали в разказа героинята е наречена русалка, или водна вила. Така например в някои случаи русалката е смирена и всеотдайна в своята любов (*За русалката*), а в други наказва със смърт изневяратата на любимия (*Русалка*).

Липсата на диференцирана характеристика на отделните персонажни варианти на водната жена се проявява и по отношение на нейното местообитание. Акватичните женски образи се явяват господарки на всички водни пространства и винаги могат да ги превърнат в свой дом. В повечето приказки те живеят на дъното на река или море, което допълнително внушава отдалечеността на техния свят от този на хората. Има обаче случаи, в които техният дом се намира на крайбрежната суша (*За русалката*, *Русалка*, *Бракониерът*), но тези различия не са съществени, тъй като тяхната насъщна среда е водата. При това независимо от конкретиката на тяхната локализация те никога не обитават застояли или замърсени води, което от своя страна обуславя заложената в тях символика на движещата се вода, означаваща вечния ритъм на живота. Липсата на обвързаност на персонажа с конкретен тип водно пространство позволява дори в рамките на един и същи разказ героинята да обитава в даден момент морето, а в следващия – река или езеро.

Що се отнася до цветовата символика на тяхното облекло, се забелязва доминация на три цвята – бял, зелен и златист, което ги свързва със светлите тонове в палитрата. Белият цвят на дрехите им и на булото, което често се среща при тяхното описание и което може понякога да бъде заменено с венец, е не само знак за тяхната приказна ефирност и магична прелест, но също така отвежда към разбиранията, че те са души на починали млади девойки, които не са преминали посвещенческия обред на сватбата. Зеленият цвят (присъщ понякога не само на дрехите, но и на косите им) бележи тяхната принадлежност към вечно живата природа. Златният цвят възплащава тяхната амбивалентност, защото е символ както на благородството и на духовното познание, така и на изкушението. Не само цветовата гама е минимализирана. За разлика от други приказни персонажи водната жена не притежава вълшебни предмети, които по принцип са важни двигатели на действието благодарение на скритата в тях магична сила. Независимо от това акватичните жени имат способността да подчиняват стихии и да господстват над живата природа.

Анализираните чешки приказки не свързват водната жена със света на мъртвите. Възможно е все пак да съществуват подобни фолклорни разкази, но в процеса на нашето проучване не открихме такива свидетелства, а това ни дава основание да предполагаме, че подобна трактовка или е твърде редуцирана в жанра на приказката, или е налична в други фолклорни жанрове. Не е изключено обаче отъждествяването на водната жена с душа на удавена девойка или дете да е архаично явление и в хода на настъпилите културноисторически промени постепенно този мотив да е бил игнориран. Именно динамичният характер на културния светоглед не само осигурява приемственост по отношение на някогашните фолклорно-митологични представи, но и предопределя както заличаването на определени характеристики на протомоделите, така и появата на нови техни модификации, свидетелство за което е модерната фентъзи литература.

ЛИТЕРАТУРА

- Бидерман 2003:** Бидерман, Х. *Речник на символите*. [Biedermann, H. *Rechnik na simbolite*.] София: РИВА, 2003.
- Бетелхайм 2000:** Bettelheim, Br. *Za tajemstvím pohádek*. Praha: Lidové noviny, 2000.
- Ботеройд 2010:** Ботеройд, П. Ф., Ботеройд, С. *Келтската митология в образи и символи*. [Botheroyd, P. F., Botheroyd, S. *Keltskata mitologiya v obrazi i simvoli*.] София: РИВА, 2010.

- Виноградова 2009:** Виноградова, Л. Н. *Русалка*. [Vinogradova, L. N. Rusalka.] // *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 4. Под общей ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2009.
- Ербен 1995:** Erben, K. J. *České národní pohádky*. 6. vydání. Praha: Bystrov & synové, 1995.
- Ваня 1990:** Váňa, Zd. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990.
- Зеленин 1996:** Зеленин, Д. К. *очерки русской мифологии*. [К очерки russkoj mifologii.] Петроград: Тип. А. В. Орлова, 1916.
- Златковская 1978:** Златковская, Т. Д. Rosalia – русалии? (О происхождении восточнославянских русалий. [Zlatkovskaya, T. D. Rosalia – rusalii? (O proishozhdenii vostochnoslavyanskikh rusaliy.) // *VIII Международный съезд славистов: История, культура, этнография и фольклор славянских народов*. Москва: Наука, 1978, 210 – 226.
- Кот 1882:** Kott, Fr. Št. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický*, díl III Q – Š. Praha: F. Šimáček, 1882.
- Левкиевская 2000:** Левкиевская, Е. Е. *Русалки*. [Levkievskaya, R. E. Rusalki.] // *Мифы русского народа*. Москва: Астрель, 2000, <https://www.booksite.ru/fulltext/myt/hsr/uss/kih/index.htm>.
- Максимов 1903:** Максимов, С. В. *Русалки. Нечистая, неведомая и крестная сила*. [Maksimov, S. V. Rusalki. Nechistaya, nevedomaya i krestnaya sila.] СПб., 1903.
- Махал 1907:** Máchal, J. *Bájeslovi slovanské*. Praha: J. Otta, 1907.
- Немцова 1845 – 1847:** Němcová, B. *Národní báchorky a pověsti*. Svazek I.–VII. Praha: Tisk a sklad Jarosl. Pospíšila 1845 – 1847.
- Немцова 1968:** Němcová, B. *Pohádky*. Praha: Albatros, 1968.
- Проп 1995а:** Проп, Вл. *Исторически корени на вълшебната приказка*. [Prop, Vl. Istoricheski koreni na valshebnata prikazka.] София: Прозорец, 1995.
- Проп 1995б:** Проп, В. Я. *Русские аграрные праздники*. [Prop, Vl. Russkie agrarnye prazdniki.] СПб.: Терра, 1995.
- РЧЕ 1989:** *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia, 1989.
- РЧЕ 2003:** *Slovník spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2003.
- Юнгман 1990:** Jungmann, J. *Slovník česko-německý*, díl I – V. Praha: Academia, 1990.